

BERZSENYI IRODALOMSZEMLÉLETE 1817-IG

A magyar irodalmi nyelvújítás körül folyó harcok évtizedeinek legjelentősebb költője Berzsenyi Dániel. De nemcsak költőként, hanem irodalomteoretikusként is a legjelentékenyebbek közé tartozik. Fennmaradt tanulmányai elméleti igényességükkel meghaladják a Kazinczyét, eredetiségükben és írásművészetükben a korban oly nagyhatású Döbrentéit is s legfeljebb Kölcsey helyezhető eléje koncepcióban és tájékozottságban egyaránt. Átfogó irodalomesztétikai alapvetési kísérlete pedig, a Poetai Harmonistika, a maga nemében egyedülálló jelenség saját korában.

Tanulmányunk címében is jelzett időhatárával kellemetlen korlátozásnak vetette alá magát; ugyanis Berzsenyinek a nyilvánosság elé szánt és jórészt életében meg is jelent vitairásai, ill. tanulmányai s a bennük explicit módon is kifejtett irodalomszemlélete e tanulmány időhatárán túl, az 1817-es Kölcsey-bírálatot követő években keletkeztek, ill. bontakoztak ki teljesebben. De éppen ennek az explicit irodalomszemléletnek az összefüggése az 1817 előtti Berzsenyi verseiben és leveleiben megőrzött implicit irodalomszemléletével könnyen igazolható, ha ez nem is jelen dolgozatunk feladata. Jelen gondolatmenetünk arra törekszik, hogy ennek az implicit irodalomszemléletnek viszonylag részletesebb interpretálására vállalkozzon.

Berzsenyi-szakirodalmunk hagyományosan három szakaszra osztva szokta vizsgálni Berzsenyi költői pályáját is. Az első szakasz 1808-ig tart, amikor a költő addigi verseinek kéziratcsomóját kiadási célzattal eljuttatja Kis Jánoshoz, akitől azután Kazinczy „elragadja” és az utókor számára szerencsésen megőrzi ezeket az „összövegeket”. A második korszakot 1808, vagyis az irodalmi nyilvánosság elé lépés és a Kazinczyval létesült kapcsolat évszámától kezdve 1817-ig, a megrázó hatású Kölcsey recenzió megjelenéséig szokás számolni, a harmadikat pedig 1817-től 1836-ban bekövetkezett haláláig. Ha ennek a hármas tagolásnak a költői pályát tekintve is megvan a létjogosultsága, irodalomszemléletének fejlődését illetően még inkább: az első szakaszban ugyanis kizárólag verseiből, a másodikban verseiből és leveleiből, a harmadikban verseiből, leveleiből és tanulmányaiból meríthetjük az irodalomszemléletére vonatkozó adatokat; így tehát az egyes korszakokat illetően a vizsgálandó anyag műfaja és természete is eltérő.

I. Az első pályaszakasz 1808-ig.

Ez az időszak Berzsenyi legtermékenyebb és születő versei értékét tekintve legjelentősebb alkotói korszaka. Költeményeinek új, Merényi Oszkár szerkesztette kritikai kiadása¹ szerint az összesen 139 versből álló költői oeuvre jóval nagyobbik fele, 77 keletkezett

1. *Berzsenyi Dániel Költői művei.* Sajtó alá rendezte Merényi Oszkár, Bp., 1979. •

1808-ig s jutott el kéziratcsomójában Kazinczyhoz; utána csak 62 született, de köztük is van olyan, mely korábbi változatok végső alakja. A nagy művek arányát tekintve a mérleg méginkább ennek a korszaknak a javára billen.

Ugyanakkor az a paradox helyzet alakult ki, hogy szerzőjüknek erről az időszakáról több mint másfél évszázad kutatásai után alig rendelkezünk lényeges életrajzi adatokkal; legalábbis olyanokkal, melyek versei keletkezésének kronológiáját megnyugtatóan megbízhatóvá tehetnék. Az egyetlen irodalmár, akinek közvetlen kapcsolata volt vele 1808 előtt, Kis János, emlékezéseiben² nem sok támasztékot nyújt Berzsenyi „rejtőzködő” korszakáról, a költő önmaga pedig időnkénti nyilatkozataival inkább összekuszálja a szálat. Jellemző erre az élettényeit elkonspiráló, önmagából mítoszt teremtő eljárásra, melyre Németh László hívta fel a figyelmet, hogy Kazinczynak küldött második levelében (1809. jan. 18.) négy évet letagadott életkorából, 29 évesnek vallva magát 33 éves létére. Egyetlen verscsoportja van, az egyes napóleoni háborúk eseményeire reagáló hazafias ódák sora, melynél legalább a kiváltó élmény évszámát több-kevesebb valószínűséggel megállapíthatjuk; de hogy az élményt megörökítő vers hogy fejlődött, mikor nyerte el végleges alakját stb., erről filológiailag megbízható adataink úgyszólván sehol sincsenek. Ezért nem illogikus az az álláspont, mely a Berzsenyi-kronológia minden látszatsikere ellenére az „összövegek” 1808-as kéziratcsomóját kronologizálhatatlan verscsoportnak tekinti.

Egyetlen költeménye van, a végleges formáját 1810-ben elnyerő *A magyarokhoz I.* (Romlásnak indult . . .), melynek több szövegváltozata maradt fenn, ha filológiailag nem is egyenértékű variánsként, mert legrégebbnek tekintett változata idegen kézirattal őrződött meg. E variánsok összevetéséből alkotói módszerére és természetére két, egymásnak látszatra ellentmondó következtetést lehet levonni. Az egyik, melyet későbbi gyakorlata is igazol, szövegjavító, klasszicista korrekciós eljárására utal, s azoknak az álláspontját erősíti, akik a kronologizálhatatlanság hívei. A másik, az a tény, hogy Berzsenyi életének egyik legoptimistább korszakában (igaz, hogy az 1809-es győri veszített csata után, az illúzióvesztés állapotában), a Kazinczyval való kapcsolatteremtés és a nyilvánosság elé kerülés reményének mámorában is megőrzi az eredeti költemény történetfilozófiai pesszimizmusát, a sztoicizmus történetfilozófiája körforgásméletténeke értelmében a történelmi körforgás leszálló ágába kerülő nemzet pesszimista életérzését, arra utal, amit későbbi explicit nyilatkozatai és vitái szintén igazolni fognak, hogy Berzsenyi a legnagyobb tisztelettel ragaszkodik az eredeti ihletett állapotban létrejött művek mondanivalójának *lényegéhez*.

Ha a hasonlóan bizonytalan, de a szakirodalomban általánosan elfogadott adat szerint 1803-ban Kis Jánoson keresztül Kazinczyhoz eljuttatott három verset is tekintetbe vesszük (*A magyarokhoz I.*, Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás, *A reggel*), akkor az ezekből levonható tanulság nem annyira kronológiai szempontból érdekes, (hisz Kis Kazinczyhoz írott leveléből és visszaemlékezéseiből is kiderül, hogy az elküldötteken kívül több versét is ismerte Berzsenyinek), mint inkább abból a szempontból, hogy milyen típusú és mondanivalójú verseket talált méltónak arra, hogy általuk bemutatkozzék a magyar irodalom vezéregyéniségénél, Kazinczynál.

Mielőtt e három versből igyekszem annyit kibontani költészeteszménye lényeges elemeiből, amennyit lehet, célkitűzésem korlátaira szeretnék figyelmeztetni. Semmiképpen nem törekedhetem az „összövegek” immanens poétikájának, vagyis a versekből levonható, kifejtettebb és rejtettebb poétikai szempontból hasznosítható valamennyi összefüggésnek kibontására, mert ez önálló monográfiát követelne. Ezért csak költészet-

2. Kis János *superintendens Emlékezései életéből. Maga által feljegyezve*. Bp., 1890. (2. kiadás).

eszményének legnyilvánvalóbb elemeit fogom kiemelni és összefüggésbe hozni az irodalmi gondolkodás legfontosabb, múltbeli és korabeli tendenciáival.

Visszatérve az 1803-as állítólagos 3 versre, közülük a legismertebb az A magyarok-hoz I. (Romlásnak indult. . .) valamelyik korai változata lehetett (hogy melyik, nem tudhatjuk, mert az 1803-as szövegek nem maradtak fenn). E költemény első változatának tekinti Merényi új kritikai kiadása a *Berzsenyi Dániel I. ódája. Kesergés* . . . feliratú Romlásra indult kezdetű, az OSZK kéziratárában őrzött variánst, melyet egyúttal Berzsenyi első versének is tekint. E mindenképpen korainak tekinthető költemény, bár soproni iskoláztatása idején szerzett „tanultság”-gal is magyarázható, egyik legfontosabb verstípusának nyitánya. S ezzel a verstípussal a költő közvetlenül Horatius római ódáihoz, közülük is a ciklusbeosztás szerinti utolsóhoz kapcsolódik, a Carm. III. 6-hoz, a Delicta maiorum . . . kezdetű Ad Romanos-hoz. Ezekről a versekről pedig két dolgot lehet megállapítani: egyrészt az augustusi politika támogatójaként az ősi római erények regenerálódásához szeretnének hozzájárulni, másrészt önmagukban is egy, részben kultikus-vallásos, részben filozófiai idealista hagyományrendszerbe illeszkednek, mely a horatiusi költészet mintájul szolgáló görög kultúrában és költészetben az orphikus hagyományokhoz kapcsolódik, legnagyobb költője Pindaros volt és rajta, valamint épp Horatius római ódáin kívül az újkori Európára épp a neoplatonizmus és a plutarchizmus különböző hullámai örökítették tovább. Eszerint a nagy költőgéniusz felsőbb szellemi hatalmakkal van közvetlen kapcsolatban az ihlet, az elragadtatás, a furor poeticus állapotában, e felsőbb szellemi hatalmak, vagy szekularizáltabb változatában a népszellem, világszellem szócsöve.

A pindaroszi, kultikus jellegű közösségi költészetnek choródikus formáit Horatius nem vette át, noha az ihletett költészet elragadtatottsága által megkövetelt töresek a vers gondolatmenetének diszkurzív logikai menetében, a „mítoszi történet” szempontváltásai és időnkénti kilendülései a szentenciázó általánosításba az ő római ódáit is jellemzik. A váteszköltői mondanivalót ő tehát a pindaroszi choródia hármas felépítése (strófa, antistrófa, epodosz) és viszonylag kötetlen versformája helyett a görög monódikus formák között az antikvitásban is legmagasabbrendűnek, legfenségesebbnek tartott alkaioszi ódaformába öntötte. Ez az erősen kötött időmértékes forma megvalósíthatatlan volt a fejlett nyugateurópai irodalmakban a nemzeti nyelvek hangsúlyos jellege miatt, ezért a váteszköltői hagyományok még szekularizáltabb, világiasabb változataikban is inkább a pindaroszi formai hagyományokhoz kapcsolódtak. Csak a XVIII. század közepének Németországában, téves prozódiai elvek alapján vált lehetővé a Horatius által közvetített görög monódikus formák meghonosítása s így Klopstock, Uz és mások költészetében a váteszköltői hagyomány és az eredeti horatianus formák újra összekapcsolódása. A váteszi költőeszmény másik nagy európai forrása, a héber kultúra hagyománya is ekkor aktualizálódik a világi költészet számára, különösen Dávid zsoltáraiban, ugyanis Lowth anglikán püspök nagyhatású műve³ kezdte hozzászoktatni az európai kultúrkör irodalmi érdeklődésű embereit, hogy a héber Ószövetségnek az isteni kinyilatkoztatást hordozó könyvei némelyikében a héber nép poézisét is felfedezze.

A különböző (váteszi, prófétai) forrásokból egyesülve felerősödött váteszköltői magatartás a XVIII. századközép német irodalmában találkozik a fellendülő polgári fejlődés következtében erősödő nemzettudat kívánalmaival. Így az 1740-es évek német horatianizmusában, mely először az anakreontika és a rokokó hedonizmusa életérzésének kifejezésére szolgált, megerősödött az a vonulat, mely a római versek Horatiusának nyomdokaiba lépve a nemzetet felrázó célzatú műveket alkotott. A század második felében mindez

3. Lowth, Robert: *De Sacra Poesii Hebraeorum*. Oxonii, 1753.

modernizálódott, a Göttingán keresztül közvetített angol neoplatonizmus, különösen Shaftesbury, majd Young hatására kialakította Gerstenbergnél, majd a Sturm und Drang mozgalmanak kezdeti éveiben a zsenikultuszt, a hagyományos klasszicizmus viszonylagos műközpontúságáról s a felvilágosodás klasszicizmusának hatásközpontúságáról a teremtmő művészzenire tolva el az elmélet figyelmét; arra a művészzenire, aki a bizonyos mértékig panteista módon felfogott világszellem, a természetet állandóan teremtmő és mozgató szellemi lényeg tevékenységét intuitív módon megragadva utánozza e dinamikus lényegi mozgást, tehát a statikus klasszicizmus mimezisélméletével, a natura naturata, a teremtmő természet utánzásának követelményével a natura naturans, a teremtmő természet utánzásának igényét állítva szembe.

A horatiusi ódaformák és a nemzeti költő ostorozó hangvételű tartalmai egyaránt a német irodalom kihívására honosodtak meg a magyar nyelvű költészetben a század utolsó két évtizedében a deákös triász műveiben. Amikor Berzsenyi ezt a verset megírta, címében s hangvételének egyes elemeiben Rájnis hasonló című versére, más motívumaiban Baróti Szabó Dávid költészetére stb. támaszkodhatott, Virág Benedekre még aligha, mert az ő kötete csak 1799-ben jelent meg. A lényeg azonban az, hogy első költeményei egyikeivel a világirodalom egyik legelőkelőbb és legnagyobb múltú, s fellépésének idejében már a hazai irodalomban is meghonosodott költői hagyománya örökösének vallotta magát.

A vers, korai változataiban legerősebben, időnként csaknem szolgáian követi Horatius mintaversének, a *Delicta maiorum*...-nak eszmemenetét. Az egykori birodalom-teremtmő nemzeti erkölcsöket dicsőíti, s ezek megromlásával magyarázza a magyarság hanyatlását. Antik hasonlatai is arra utalnak, hogy ebben a versben elsősorban a birodalomteremtmő harcos erények elmúltát fájjalja elégikus hangnemben, az elegico-ódáiban oly gyakran feltűnő módszert, a negatív festést (Horváth János) alkalmazva a dicső múlt megidézésére. Ezért emlegeti Spártát, azt a görög városállamot, melyet harcos erényei tettek a plutarchizmus arisztokratikus ágának mintaállamává, de egyúttal a kultúrkritikus Rousseau ideáljává is.

Másik, esztétikailag nem jelentős és Kazinczy későbbi tanácsára az életében megjelent kiadásokból ki is hagyott ódája, a Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás c. viszont más ódákkal együtt azt a Berzsenyit mutatja, aki a birodalomteremtmő erények közé a műveltséget is odaszámítja, aki a tudományok és művészetek kultuszát éppúgy beleérti a nemzeti virágkorba, mint a katonai virtust. Az ilyen ódák gondolatmenetében az előbb, a Kesergés kapcsán tárgyalt eszmény diametrális ellentétét látni, bennük mintegy az európai felvilágosodás tartalmait hangsúlyozni talán túlzás. Inkább arra érdemes figyelni bennük, hogy Berzsenyi mily pozitívan értékeli a Habsburg-felvilágosodás abszolutisztikus birodalmat teremteni óhajtó évtizedeit, hogy a Jozefinus Sopronban magába szívott Habsburg-patriotizmusa milyen érdekesen színezi a Kesergés és a vele rokon versek rendi államnacionalizmusát. A műveltséget dicsőítő verseknek a felvilágosodással rokon mondani-valói Berzsenyi értékesebb műveiben inkább egy az európai felvilágosodás századában jelentkezettnél régebbi hagyomány, a neoplatonizmus észkultuszával magyarázhatók s a plutarchizmus inkább Athénhoz kötődő ágához kapcsolódnak, melynek legkorszerűbb hulláma a göttingai neohumanizmus és német irodalmi vetülete volt a klasszikához való felemelkedés időszakában.

A harmadik elküldött vers, A reggel, ez az ódává emelt dal (Németh G. Béla kifejezése⁴) műfajához viszonyítva szokatlan gondolati súlyokkal játszva a három közül leg-

4. Németh G. Béla: *Az ódához emelt dal*. (Petőfi: Itt van az ősz . . .) In: *11 vers. Verselemzések, versértelmezések*. Bp., 1977. 116–137.

tisztábban fejezi ki (a nemzeti problematikától teljesen függetlenül) a fenneh szárnyaló szabad génusz öntudatát, mely a század második felének Európájában a művészi teremtőerő sine qua non-jává vált.

Ez a három elküldött vers világából kiolvasható szellemi képlet tehát a Berzsenyi oeuvre-nek az az oldala, mellyel legméltóbban vélte magát bemutatni, vagyis ami akkori költőeszményét a legmaradéktalanabban reprezentálta.

Áttérve a teljes 1808-as kéziratcsomó problematikájára, hazafias ódáinak, mint egyetlen, a keletkezésüket kiváltó élményhez időbelileg hozzáköthető, néha általa is datált s ezért viszonylagos pontossággal kronologizálható verstípusának vizsgálata a következő megfigyeléseket teszi lehetővé: 1. A már érintett és legkifejtettebben az A felkölt nemességhez a szombathelyi táborban c. ódájában található rendi államnacionalizmus, amely azonban még megvan a hasonló című 1805-re datált versében is, az 1805-ös napóleoni hadjárat után elveszti a Habsburg-birodalom pozitív voltába vetett illúzióit és az Ulmai ütközet-ben, valamint A magyarokhoz II.-ben erősen közeledik a német idealizmus szellemi-kulturális nacionalizmusához. 2. Goethe és Schiller klasszicizmusával szemben, melyben a legmagasztosabb lírai műfajokban is nagy szerepe van a rímes-mértékes versformáknak és nyelve is klasszicizálódott, Berzsenyinél a horatiánus ódaformákhoz való kizárólagos ragaszkodás és a motívumkincs többé vagy kevésbé állandó intenzitású antikizáltsága egyaránt arra utal, hogy formailag több szál köti a német klasszicizmus fejlődésének korábbi szakaszaihoz, „az ő Ramleréhez”,⁵ ahogy nyilván a beszélgetéseikben elhangzott gyakori hivatkozásai alapján kötötte Ramlerhez Berzsenyi irodalmi tájékozódását 1810-ben Szemere a Kazinczynak írott beszámolólevélben. A magyar deákosok hatásán kívül esetleg a német irodalom korábbi, Sturm und Drang szakasza által befolyásoltnak látszhatik költői nyelve is, a maga rusztikus klasszicizmusával, erős dunántúli nyelvjárási jellegzetességeivel, melyet, legalábbis az ódaműfajban, annyira bírált mind Kazinczy, mind Kölcsey.

A formai konzervativizmus azonban nem lesz akadálya az eszmények és az életérzés modernizálódásának. 1808-ig kétségtelenül kisebb a szerepe az antik görög poliszdemokráciára és annak etikájára visszavezethető, Berzsenyire azonban kétségtelenül Horatiusztoicizmusán és epikureizmusán keresztül ható arany középszer (aurea mediocritas) elméletnek. Ezzel szemben, noha az újabb napóleoni hadjáratok mindig ki-kiváltják belőle a nagy közösségi költészetet, nagyon korán jelentkezhet nála egy olyan új életeszmeny, mely a világtörténelmi mozgást degradálja, az értékeremtés lehetőségét megtagadja tőle s az igazi, örök értékek megteremtésére alkalmasnak csak a költészetet, az esztétikum világát tartja, híven a weimari klasszika és korai romantika német nemzedékeinek, az „esztétikai” korszak-nak felfogásához. Nagy Múza-versei sorából épp e szembeállítással, a világtörténelem leminősítésével és az esztétikum örök értékeinek megdicsoztatásával tűnik ki az 1799-es élményhez, Napóleon egyiptomi hadjáratának idejéhez köthető Amathus.

A közösségi jellegű politikai eszményeket és az ugyancsak egyénfeletti esztétikai eszményeket hordozó egyéni virágkort, az ifjúság és a platóni éroszelmélet jegyében is értendő szellemi teremtőerő teljének korszakát csapja meg az elmúlás sejtelve azokban a verseiben, amelyeket mai műfaji tudatunk nemcsak legszebb, legmodernebb verseinek, de elégiáinak is érez. Az ősz (mely Kazinczy javaslatára kapta A közelítő tél címet) legvilágosabban őrzi ezt a lelkiállapotot, amikor a természet nyarának elmúlása az elmúlás

5. „... Ohajtanám, hogy Ramlerjének *hallásával* birjon . . .” írja Szemere Kazinczynak 1810. április 27-i, híres beszámoló levelében. In: *Kaz. Lev. VII.* 401. Erről arra következtethetünk, hogy pesti beszélgetéseik során Berzsenyi gyakran hivatkozott Ramlerre. Csak az a kérdés, hogy melyikre: a költőre, a mitológiáról értekezőre vagy Batteux esztétikai művének fordító-átdolgozójára.

sejtelmével üti meg a „gyönyörű korát” még alig élvezni kezdő embert. De az a tény, hogy Kazinczy ezt a szép verset még ódának minősítette, figyelmeztet arra, hogy Berzsenyi maga is aligha olyan műfaji szándékkal írta elégiáit, mint ahogy manapság magától értetődően értelmezzük. Már Horváth János joggal hangsúlyozta Berzsenyi költészetének elégius hajlamát; ez jellemzi csaknem egész ódaköltészetét, ezért horatiánus görögös ódaformákban írott ódáinak többsége elegico-óda minősíthető. Nem ódaformájú elégiáit pedig, valószínűleg a matthissoni költészet preklasszikus szakaszának mintájára, olyan rímes szótagszámláló formában írta (a kor verstani tudata ugyanis még nem ismerte fel a hagyományos nemzeti verselés hangsúlyos-nyomatékos jellegét), mely semmiben sem emlékeztet a rímes-időmértékes verselés elégia-műfajának versformájára pl. a német költészetben, ahol legalább annyiban igyekeztek hívek maradni az antik költészet elégia-formájának (disztichon) „sánta” műzsjájához, hogy váltakozó szótagszámú, hosszabb és rövidebb sorok váltogatásával írták elégiáikat.⁶ Ezért Berzsenyi rímes-szótagszámláló elégiái (Búcsúzás Kemenesaljától, Levéltöredék) valószínűleg dálnak készültek, Berzsenyi elégiái így elégikus ódáknak, ill. elégikus daloknak minősülhetnek.

Kérdés, hogy az elégikus, ostorozó közösségi verseiben a szatirikus és sok versében az idillikus hangnem beszűrődése mennyire kialakult műfaji tudat következménye; kétségtelen azonban, hogy nagy költeményei többsége kiváló illusztrációul szolgálhatna Schiller: A naiv és szentimentális költészetéről írott tanulmányához, mely a szentimentális, vagyis a modern kor ideális költészetére épp ezeket a magatartásformákat és hangnemeket érzi legjellemzőbbnek s jegyeik különböző keverékét minden modern művön felfedezhetőnek tartja.

Az objektív eszmények megrendülését, sőt kiüresedését is eljut néhány verse, leginkább a Barátimhoz (Én is éreztem . . .), melyet a romantikus illúzióvesztéshez legközelebbi költeményének tarthatunk.

Ha Berzsenyi formaművészetét kezdjük taglani, először 1808 előtti verseiben kifejeződő verstanáról szóljunk. Itt is elsősorban ódaformái érdemelnek figyelmet, hisz már saját kora is ezeket a formákat becsülte legtöbbre művészetében. A múlt század második felének magyar verselmélete, miután felfedezte a hagyományos rímes szótagszámláló verstípusunk hangsúlyos jellegét, ezt nyilvánította nemzeti versidomunknak. Ennek nyomán századunk verselmélete, noha lényegi kérdésekben éles vitákat folytatott, egyetértett abban, hogy az időmértékes formák a magyar verselésben idegen s legfeljebb meghonosodott jelenségek. Horváth János is így érzett romantikus feszültséget Berzsenyi antikos versformái és magyar nyelve között. Újabb verstani törekvéseink ezt a felfogást elvetik s a magyar nyelv időmértékes voltát tekintve ilyen metrumú költészetünkben a nyelvünk természete által adott lehetőségek egyikének csupán elég késői kibontakozását látják.⁷ S ebben föltétlenül igazolja őket a magyar felvilágosodás korának verstani tudata; már említettem, hogy ún. „nemzeti”, vagyis hagyományos verselésünk hangsúlyos jellegét még nem ismerték fel; viszont a dunántúli katolikus és a tiszántúli református irodalom két reprezentatív verstana, Rájnisi és Földi⁸ egyaránt büszkén hangsúlyozta nyelvünk időmértékes voltát, sőt azzal is tisztában voltak, hogy e tulajdonságát tekintve az újkori európai nyelvek körében a magyar unikumnak minősül. Nyelvünk időmértékes voltát megmértékelt közmondásainkkal igazolták.

6. Beissner, Friedrich: *Geschichte der deutschen Elegie*. Berlin, 1941.

7. Pl. Szurómi Lajos tanulmánya: *A versritmus elemzése az iskolában*. Debrecen, 1980., *Verstani alapgörmak* c. kézirat tanulónya, 1980.

8. Rájnisi József: *A magyar Helikonra vezérő Kalauz . . .* Pozsony, 1781., Földi János: *A versírásról*. Bp., 1962.

Nem csoda tehát, hogy a magyar XVIII. század lírai költészetében csaknem kizárólagosan uralkodó énekvers-típussal szemben a beszédvers modern európai hullámának meghonosításában épp az antikós formáknak van nagy szerepük, különösen Berzsenyi költészetében. S ennek speciális verselméleti előfeltételei is vannak. Akkoriban ugyanis nem a zenei ütemezés uralkodott, mint nálunk a legutóbbi évekig. Gáldi László verstana⁹ pl. oly következetes híve volt a zenei ütemezésnek, hogy a ciklikus verslábakat is használta. A XIX. sz. első évtizedeiben csak Verseghy képviselte a zenei ütemezés álláspontját (viszont az emelkedő ütemeket kiküszöbölte s így nem hasonlított kései utódaihoz), s épp az ő polémiáiból a hagyományos verstan felfogásával értesülhetünk arról, milyen nézetek uralkodhattak.¹⁰ Szerinte az alekszandriai szkoliasztákra visszavezethető verstani felfogás, mely az újkori újlatin poétikákban is uralkodott, nem ragaszkodott az azonos moraszámú, vagyis időegységű verslábakban történő leíráshoz. Ez a leírásmód pedig elvetette az ütemhatáron belüli sormetszetet, a nagy alkaioszi sort a sormetszet után egy choriambussal és egy jambussal írta le, az aszklepiadészi strófa három első kis aszklepiadészi sorát pedig négyütemű sorként fogta fel úgy, hogy a sor második és harmadik üteme a sormetszet előtt és után egyaránt choriambusi. A kor német verstana, elfogadva ezt a felfogást, az aszklepiadészi sort choriambusnak hívta (Klopstock, Sulzer) s nyilván ennek nyoma tükröződik Pálóczi Horváth Ádámnak egyik Kazinczyhoz írott levelében.¹¹ A choriambus magyaros jellegét Toldy és Arany óta érezzük, a szimultán verselés elmélete pedig teoretikusan is igazolta;¹² talán ez is hozzájárul ahhoz, hogy Berzsenyi időmértékes formáinak magyar nyelve oly természetesen hat; de ez a kötetlen időegységű, beszédszerűbb leírásmód könnyen elősegíthette a kereteiben folyó verselésben a beszédvers-szerűség előre nyomulását.

Ez a beszédversszerűség tette az énekvers-eszmény jegyében vizsgálódó irodalomtörténeseink szemében dalszerűtlenné dalait és általában rimes szótagszámláló verseit. Ha most versformáinak változatosságára kérdezzük rá, megállapíthatjuk, hogy 1808 előtti versírói gyakorlata is előlegezi későbbi ellenszenvét az ún. Ráday-nem, vagyis a rimes-időmértékes formák iránt. Ezeket verstanunk egy évszázadon keresztül harmadik versnemünknek tekintette, ma kezdi megvonni tőle ezt a megbecsülést s joggal, mert versnemeket csak ritmusnemekre lehet alapozni s a rím nem ritmusalkotó tényező. A Ráday-nem elleni ellenszenv rövidesen verstani konzervativizmusának lesz jele; de nem szabad elfeledni, hogy Friedrich Schlegel grekomániájának és az *Über das Studium der griechischen Poesie*-jének időszakában még szintén elvi ellensége volt a rimes-időmértékes verselésnek, tehát az 1808 előtti Berzsenyi versgyakorlatának ezt a hiányát aligha lehet korszerűtlenségnek minősíteni.

Rimes szótagszámláló formái elég változatosak, antikós formái szintén: az alkaioszin és a kor verstani tudata szerint a legdalszerűbb, mert a legkötöttebb ritmusú, bár Berzsenyi által gyakran szintén meglepően beszédszerűen használt (pl. Magánosság) sapphóin kívül az aszklepiadészi több fajtáját (az aszklepiadészi-glükóni strófát, a glükóni-aszklepiadészi párverset és a szakozatlan aszklepiadészt) is használja, de hexameteres és anakreóni formákban is ír, s ez utóbbi egy sajátos hangnem és életérzés megjelenését is jelenti. Ha formai és tematikai gazdagsága nem is mérhető tehát a Csokonaiéval (kinek művészetét

9. Gáldi László: *Ismerjük meg a versformákat*. Bp., 1961. Sőt, már Horváth János is használja őket *Rendszeres magyar verstanában*, Bp., 1951.

10. Verseghy Ferenc: *A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, III. rész 6. füzet. *A magyar nyelv művészi felhasználása*. Szolnok, 1977. Szerk.: Szurmay Ernő, 667 pp.

11. *Kaz. Lev. XII.*, 50.

12. Szurominak a 7. jegyzetben említett tanulmányai.

viszont ebben a korszakban még aligha ismerte), a kor legnépszerűbb poétáját, Kisfaludy Sándorét viszont messze meghaladja. Kölcsey ítéletét tehát ebben a vonatkozásban, a szűkkörűség vonatkozásában aligha tekinthetjük elfogulatlannak.

Formai és tematikai változatossággal mellett még egy mozzanat figyelmeztet arra, hogy Berzsenyi tudatosan és életműképző szándékkal, nagy mintákat követve törekedett formai, hangnemi és tematikai változatosságra. Ez a mozzanat az 1808-as kéziratcsomó utolsó verse, a Barátimhoz összege, melynek eredeti címe: A Magyar Tudósokhoz (Mármár félreteszem . . .). Ezt a verset Kazinczy 1808-as, a verscsomót kritikailag tagláló s Berzsenyi kezébe csak 1810-ben eljutó levele elhagyásra ítélte, Berzsenyi azonban nemcsak ragaszkodott hozzá, hanem verseinek első, 1813-as kiadásában is a három könyvre osztott anyag III. könyvének végére, kötetzáró helyzetbe illesztette. Erre figyelt fel joggal Merényi Oszkár, amikor felfedezte, hogy ennek a versnek a költő ugyanolyan szerepet szánt, mint Horatius a saját Carmináinak harmadik könyvét lezáró Exegi monumentum-ának. Ez pedig azt jelenti, hogy Berzsenyi, elsősorban Horatius mintájára, ciklus- és életműképző szándékkal játszott végig a lírai hangnemeken és témákon, de a formákon is; gondolatmenetünk elején kifejtett ihlet-tisztelete, ihletett költő volta (melyre Szerb Antal hívta fel a legnagyobb nyomatékkal a figyelmet) nem vonja kétségbe azt, hogy Berzsenyi ihlete a nagy világirodalmi példák és a humanista meditációs rendszer műfaji-stilisztikai eszménye által eleve befolyásolt, preformált ihlet. Ezért, ha 1808 előtti versgyakorlatában valószínűleg nincs is akkora szerepe a klasszicizmus régebbi hullámaira s így még Kazinczyra is oly jellemző korrekciós eljárásnak, ez nem tagadja azt, hogy művészi gyakorlatát teljes egészében felfogható egy modern klasszicizmus keretei között.¹³

II. 1808 és 1817 között.

Ebben az időszakban Berzsenyi irodalomszemléletéről már nemcsak versei, hanem levelei is tanúskodnak s mindkettőben jóval kifejtettebb megfogalmazást nyernek irodalmi nézetei. Először a korszak költészetét vizsgáljuk meg ebből a szempontból, majd leveleit vesszük sorra.

Ha verseinek műfaji megoszlását és tartalmi sajátosságait vizsgáljuk, a következő változások figyelhetők meg: 1. hagyományos horatiusi monódiikus formái erősen visszaszorulnak, többnyire személyhez szóló, de egyetemes nemzeti érdekű gondolati-filozófikus mondanivalót hordoznak, az A temető sapphói strófáiban pedig egyik legnagyobb gondolati verse születik meg, 2. a Kazinczyval felvett kapcsolat és állandó levelezésük hatására új műfajok honosodnak meg költészetében, mégpedig a kor műfaji tudata szerint nem annyira líraiak, mint inkább a tanítóköltészet, a didaktika körébe tartozó műfajok: elsősorban a költői episztolák és az epigrammák. Valószínűleg mit sem tudva arról, hogy a XVIII. század francia költészetében még elméleti viták is folytak a gondolati költészetnek a fentebb líraiság és stilisztikuma szintjére való emeléséről,¹⁴ minden bizonnyal saját költőisége természetének engedve tér el a gondolati lírai műfajok horatiusi és latin, urbánus és szellemes hagyományaitól s alakítja ki patetikus, ódai jellegű és nyelvű változataikat. Ez tartalmi korszerűsítésükhöz hozzájárul ugyan, különösen epigrammáinál (Wesse-

13. Mindezekre ld. részletesebben *Berzsenyi ódaköltészete 1808-ig. (Eszmei és poétikai megközelítés)* Szeged, 1977. c. kéziratot kandidátusi értekezésemet.

14. Ezek ugyan inkább a filozófiai ódával függtek össze, melynek a stílusát hagyományosan a középső stílusnemből merítették, Le Brun azonban fölemelte a felsőbb stílusnem szintjére, ld. Herbert Dieckmann: *Theorie der Lyrik im 18. Jahrhundert in Frankreich*. In: *Immanente Aesthetik* . . . München, 1966. 89.

lényi, Napóleon stb.), de a verstermés arányainak ilyen fokú eltolódása a didaktika javára az európai korszerűség mércéjén mérve kétségtelen visszaesés korábbi szakaszának korszerűségéhez viszonyítva.

Formailag két fontos újdonság jelentkezik: az egyik a költői episztoláinak formáját adó, Kazinczyval való levelezése közben vitákban kialakuló rímtelen jambusi sor, a másik pedig a Prónay-ódában először jelentkező változtatás az alkaiozsi strófán, mely eleinte Kazinczynak kevésbé tetszett, de a Himnusz Keszthely isteneihez után ő is elismerte szépségét. Ez a változtatás abból állt, hogy Berzsenyi, a forma változatosságára törekedve, a strófa második, nagy alkaiozsi sorát kis aszklepiadészi sorral cserélte fel s így a versszak minden egyes sora más mértékűvé vált (1. nagy alkaiozsi, 2. kis aszklepiadészi, 3. ötöfeles jambus, 4. kis alkaiozsi). Erre a változtatásra talán a német XVIII. század költészetével való alaposabb megismerkedése bírta rá; ott volt ugyanis általánosan elterjedt a klasszikus monódikus formákkal való kísérletezés egészen addig, míg Voss-sal nem győzött a metrikai rigorizmus (pl. Klopstock nyomán Hölderlinig, sőt Lenauig tovább élt a hagyományosan legkötöttebbnek tekintett ódastrófa, a sapphói megvariálása az ún. vándordaktilusszal. A sapphói strófa szabályos változtatában ugyanis az első három, sapphói sorban, a harmadik ütem a daktiluszi, Klopstocknál viszont az 1. sorban az 1. ütem, a 2. sorban a 2. ütem a daktiluszi s csak a 3. sorral érkezik meg a daktilusz szabályos helyére, a 3. ütembe.).¹⁵

Ami az időszak verseiben is megfogalmazódott irodalomszemlélete sajátosságait illeti, három olyan mozzanatot lehet kiemelni, aminek segítségével következtetni lehet arra: a korábbi korszak költői gyakorlatának korszerűségét s különösen váteszköltői, valamint a „művészeti korszak” eszményeivel rokon, esztétikum-központú tudatát mily korszerűségű explicit irodalomtudat kísérte. Az első ilyen mozzanat a Kazinczyhoz írt költői episztolától és a Tudományok c. allegóriától kezdve a Himnusz Keszthely isteneihez c. ódáig arról tanúskodik, hogy Berzsenyi irodalomtudatát nagyon sok minden köti a magyar és európai felvilágosodás kora irodalomtudatának ahhoz az általánosan elterjedt felfogáshoz, amely szerint a költészet a tudományokhoz fellevezető lépcsőfok, propedeutikai fokozat. A másik mozzanat is hasonló értelmű: Berzsenyi szóhasználatára árulkodó itt. Az 1808-ig vizsgált verseiben is találkozhattunk, épp kötetzáró funkciójú versének címében ezzel a fogalommal: Berzsenyi az irodalmi életbe való belépés pillanatában bemutatkozó célzatú versét A magyar tudósokhoz címezte. Bár e címet később átalakította Parátimhoz-zá, de 1815-ös Döbrenteihez írt episztolájában megint az írók egyes táborairól szólva írja: „Így a tudósok tarka serge is / Bizarrr agyakkal rakva, tömve van . . .” Ez azt jelzi, hogy legalábbis használt terminológiáját tekintve Berzsenyi, felvilágosult kortársai többségéhez hasonlóan, a szépművészetek kanti autonómiáját még nem tudatosította magában s a szépirodalmat is az egyetemes tudományfogalom alá rendelte. Harmadik, szintén Kant előtti mozzanatként zseni-fogalmának a Himnusz Keszthely isteneihez c. költemény egyik versszakában történt megfogalmazását idézhetjük:

Te zengsz, ha a Franklin lelke, merész keze
Villámot leragad s sceptrumokat leránt,
Ha Newton és Kant a Teremtő

Titkait oldja, s világot alkot . . .

írja a Múzsát megszólító és műveiről szóló több versszaknyi szöveg egyik strófájában. A „világot alkotás” Shaftesbury sokat idézett mondata óta a XVIII. század tudatában

15. Heusler, Andreas: *Deutsche Versgeschichte*, Bd. III. Berlin–Leipzig, 1929. 210 pp.

a zseni tulajdonsága, de ezt, Kantig, nemcsak a művész zsenire értették, hanem a leg-túlzóbb zsenikultusz idejében is a nagy tudósokra hasonlóképpen, hisz végső fokon a makrokozmosz titkainak megfejtésével ők is új világot teremtettek, vagyis a világot új-módon látni tanították. Kant e szövegben nem a kriticismus és az esztétikai célszerűség tudományának kifejtőjeként, hanem Newtonnal együtt említve nyilván kriticismus előtti korszaka nagy művének, a kozmogóniai elméletnek megírójaként említettik. Kant *Kritik der Urteilkraft*-ja viszont a zsenifogalmat kisajátította a művészeti zseni számára s ezt Berzsenyi, ha máshonnan nem, Döbrentének az Eredetiség és jutalomtétel c. tanulmányából megtudhatta volna.¹⁶

Egyébként a korszak kezdetének verseitől fogva megfigyelhető az antikos aurea mediocritas (Jámorság és középszer) és a felvilágosult hasznosságelv motívumainak fölerősödése, melyet részben a Kazinczyval való kapcsolat is indokolhat, de valószínűbb, s Anglia-kultuszának megerősödése is erre utal, hogy Home nagy esztétikai műve ekkor már birtokában lehetett (Kis János szerint az ő tanácsára nagyon korán megvette)¹⁷ s ez az angol felvilágosodás common sense filozófiáját közvetlenül is közvetíthette számára, nem beszélve a német populárfilozófusok közvetítő hatásáról. S ekkor már, mint Kazinczyhoz írt egyik leveléből tudjuk, elsőként az irodalom nagyjai közül, dolgozószobájában tartotta Schiller portréját¹⁸ s az ő hatása is erősíthette az emberség végletei között közvetítő esztétikai középről vallott felfogását.

A végletek elkerülésének elvi programja is alátámaszthatta a kor és az irodalmi nyelvújítás harcainak vitafrontjai között középen álló, mindkét szélsőséget elkerülő álláspontját, mely költeményei közül a Döbrenteihez írott episztolában fejeződött ki.

A használni akarás felvilágosult eszméinek fölerősödése gondolatvilágában egyúttal közéleti költészetének változásait is mutatja: a váteszsköltő elvontabb közéletiségével szemben a nyilvánosság elé lépő, a közéletben inkább forgó, annak mindennapi igényeire és eseményeire, alkalmaira is odafigyelő ember közéletiségét. Ez egyúttal a más típusú költőiség iránti nagyobb megértéshez, költészeteszményének képlékenyebbé válásához vezet. Jó példa erre az 1808-as kéziratcsomó nyitó versének, a Kazinczyhoz írott ajánlásnak sorsa. Eredeti összövegében Kazinczyban a pindaroszi típusú, fennköltén csapongó költőt ünnepli, nyilván saját költőeszményét és legszentebb ars poeticáját vetítve belé. A széphalmi mesterrel váltott levelezésből megismerhette új barátja életkörét és költészetének valódi sajátosságait, így új kezdőstrófát kap a vers, melyben a valósághoz hasonlóbb Kazinczy dicsőül meg s a pindaroszi Kazinczy-kép csak a második strófában folytatódik, nem is túl könnyen összefüggésbe hozhatóan az új Kazinczy-képpel. De hogy költészetében mily szívósan tovább él ez a pindaroszi költőeszmény, az nemcsak gondolati verseinek patetikus, ódai hangvételén mérhető le, hanem azon is, hogy hozzá írott költői episztolájában még a rokon költőnő, Dukai Takács Judit lírájába is elsősorban ezt a fentebb költőiséget látja bele és hangsúlyozza, pedig nagyjából ugyanebben az időben hozzá írt

16. Hacsak azt nem tételezzük fel, aminek az 1817-ben keletkezett vers esetében már van némi valószínűsége, hogy Berzsenyi Kant zsenitanának ismeretében, de egyetértve a kanti zsenitánszót érő Jean Paul-i bírálattal, mely a gondolkodótól sem tagadja meg a zsenit, ragaszkodott a Kant előtti német zseni fogalmához. Ld. Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik*. Berlin, 1827. 68.

17. Kis János: *l.m.* 416.

18. „Az én szobámban a Te képed Schiller képe mellett függ, s ha még Flaccust kapnék, azt is melléd függeszteném, mert ez a három nekem egy.” Kazinczyhoz 1812. április 2-án érkezett leveléből. *Kaz. Lev. IX.* 356.

prózai levelében¹⁹ nagyon is védi a kisszerű témáktól, a mindennapi élet költészetének a verselését ténylegesen fenyegető eljelentéktelenítő befolyásától.

Prózai levelei között irodalmi tárgyuak csak 1808-tól kezdve maradtak fenn. Első közülük a Kazinczynak válaszoló s neki mintegy bemutatkozó 1808. dec. 13-i levél. Ebben megrendült örömmel ismeri fel, hogy Kazinczy levele után nem maradnak rejtve eddigi törekedései. Együttal megfogadja, hogy: „... mindazon időm, melyet magamtól, feleimtől, szorosabb függéseimtől elragadhatok, a tudományoké, hazámé. Egy oly férfiúnak serkentése, kinek ítéletét úgy nézem, mint egy egész nemzetnek szavát, lekötelez engem, hogy mindazon tehetségeimnek, hajlatimnak titkosabb csiráit, melyeket magamban sejtethet, felkeressem, kifejtsem, elrendeljem, megneemesítsem és magasítsam, hogy azokkal az esméreteknek ama fényesebb környékeit, hol Pope felséges képe szerint Alpeseken Alpese emelkednek, megjárhasam, s vizsgálódásom zsákmányába' hazám temjént, az önézés pedig élelmet találjon.” Helyesírása Kazinczy által megrótt hibás voltát pedig azzal igazolja: „Nékem oskolai tudományom nincs; mikor nékem azt még tanulni kellett volna, már én akkor *Horáccal* és *Gessnerrel* társalkodtam; korán nagy tárgyak ragadták el figyelmemet, és azt többé kisebbre függeszteni nem tudtam.”

E levél terminológiáját figyelve láthatjuk, hogy itt sem az irodalomról vagy költészetéről, hanem a tudományokról beszél s legfeljebb a tudományok „ama fényesebb környékeit” különbözteti meg az általa kezdettől lebecsült és elutasított „oskolai tudományoktól”. (Az viszont igaz, hogy mint láttuk, 1808 után döntő mértékben didaktikussá váló költészetében előrenyomulnak az olyan témák és mondanivalók, melyek mai fogalomrendszerünkben is inkább tudományosnak minősíthetők). Bizonyos mértékig visszamenőleg is árulkodó a levél popei Alpes-hasonlata; eszünkbe juttathatja ugyanis, hogy az állítólagos 1803-as bemutatkozó versek egyikének, a géniusz-hitet legtisztábban kifejező *A reggel-nek záróstrófájában* a szabad szárnyait önként az étherben héjjáztató nagy lélek „... Feljebb evez a nagy Alpeseken / A nap felé úszó sasokkal”. A két Alpes-hasonlat összekapcsolhatósága figyelmeztet, hogy Berzsenyi 1803-ban is a Kant előtti, szélesebb értelmű, a tudóst is magába foglaló zsenifogalomban gondolkodott.

Ezért nem érdektelen tekintetbe venni, hogy második, már említett, Kazinczyhoz írott levelében, melyben életkora letagadásával is építgette saját mítoszát, s melyben azt vallja, hogy: „... én is csak az igaz poézist szeretem, a közönségeset pedig gyűlölöm...”, abban a gyakran idézett részben, melyet szeretnek az intuitív, ihletett költőiség vallomásának tekinteni, szintén tudományos témáról értekezik és Pálóczi Horváth Ádám zavaros tudományos rendszerteremtő kísérleteitől határolja el magát. A rész így hangzik: „Egyszóval, Uram! engem némelyek különöskének neveznek; nem tudom, igaz-e? nem-e? De azt bizonyosan tudom, hogy azon agyvázoktól, melyektől Uraságod féltetni látszik, már grammatista koromban tökéletesen szabad voltam, és soha sem a systemák hagymáza meg nem szédített, sem semmi előítélet fékje jászolra nem kötött. Ez nem dicsekedés, mert én úgy vélem, hogy ez minden közönséges józan észnek tulajdona, mely láthatárát és miveletkörét nem a sillogismusok hanglépcsőin, hanem egy belső elgondolásnak szempillantásain keresi, melyek legbizonyosabban nyitják ki az ép szem előtt mindazon titkokat, melyeket Aristotelestől fogva láttak vagy ezután láthatnak. Ha én itt a bizonyos álláspontot elmém első fellobbanásában el nem találtam volna, nehezen mártottam volna ajakimat Aganippe cseppjeibe; mert az igazság és tudás ösztöne énbennem sem volt munkátlan.” Aganippe cseppjei a Helikonon a Múzsák egyik forrásának cseppjei, melyből

19. Dukai Takáts Juditnak, 1814. július 5. *Berzsenyi Dániel Összes Művei*. Szerk.: Merényi Oszkár, Bp., 1968. 439.

a klasszika filológia szerint költői ihletet lehetett méríteni. Csak arról nem szabad elfeledkezni, hogy a 9 múzsa közül 2, Clio, a történetírás, és Uránia, a csillagászat és földgömb műzsája, a tudományok területén illetékes, tehát – s Berzsenyi levelének szöveggörnyezeté is ezt igazolja – e cseppek fogyasztásának hatásából nincs kizárva a tudás világa sem. Ráadásul a levél szövege szerint az ihletett szellemi állapotban megtalált igazság és a közepszer, a common sense józan világfelfogása között nincs ellentét, sőt szoros az összefüggés.

Harmadik, 1809. márc. 12-i levelében – reagálva Kazinczynak Berzeviczyvel folytatott vitájáról szóló beszámolójára – egyértelműen kifejti rendi nacionalizmusát, a nemesi alkotmány iránti pozitív elfogultságát. Ehhez viszonyítva következő leveleiben, általában az 1809-es napóleoni hadjáratra és a győri futásra visszavezetetten – gyökeres változás, felvilágosultabb álláspont látszik. De az az érdekes, hogy ennek a felfogásnak a csírái már II. levelében is megvannak. Az inszurrekció összehívásának híret nagyon szkeptikusan fogadja, ironikus megjegyzések sorozatát olvashatjuk tőle az assessorokból és prókátorokból összehívható s latinul exerciroztatható hadról, s a magyar poétáktól sem vár több vitézséget, mint Flaccustól és Alcaeustól, akik elvesztették a paizst. Végül azt mondja: „Igaz, hogy alkotmányunk talptámasza a nemesség, de már most a nemesnek ereje nem a kezében, hanem a zsebjeében vagyon... A máj taktikában a szívnek is kevés befolyása vagyon. Egyedül az agy és láb végez. Fridrik csudáinak gyűlevész szökevények és foglyok voltak eszközei.” Az előzetes sejtelméit igazoló győri csata után pedig már saját költőiségének egyik éltető forrására vonatkozólag is kezdi levonni a tanulságot: „Én nem tudok szabadulni azon nevetséges bolondságtól, mely engem szüntelen arra ösztönöz, hogy használjak és csak; pedig látja az Isten, hogy bolondság! Ha a római lelket sem Cato mennydörgése, sem Tibur zengése fel nem tudták ébresztetni: mit nyikorgok én az én hordómban!” S ennek a hangulatnak a költészetére való kihatását fogalmazza meg Horvát Istvánhoz írt 1811. jún. 15-i levelében: „De, édes Barátom, az én hazafiúi énekeim nem egyebek, mint ifjúi hevem ömleményei, melyeket én már most gyermekségem gyengeségei közé – ámbár nemes gyengeségei közé – számlálok. Rómát, Athénát, Spártát álmódtam, a magyart nagyra képzeltem, mint kalpagja, s fényesnek, mint ruhája; nemzeti-séget kerestem, hol tán már nemzet sincs, polgári virtusokat kívántam gerjesztetni, melyek nekünk szükségtelenek, s tán helyhezetünkkel egészen ellenkezők. Nekünk már most egyéb nem kell, csak fabrika, manufaktura, pénz, sőt egyéb luxus is! Ezekről pedig én ódázni nem tudok, s következképpen hallgatok.”

Berzsenyi tehát, aki a XVIII. század néhány nagy etikai idealistájához, pl. Rousseauhoz és talán a jakobinusokhoz hasonlóan felvette a harcot a napóleoni háborúk gabonakonjunktúrája következtében a magyar nemesség köreiben is terjedő felvilágosult technicista és hedonista életeszmény, valamint luxusvágy ellen – lehet, hogy ezért nem olvashatunk az ő költészetében, rendi nacionalizmusa ellenére, olyan kirohanásokat a francia forradalom és a jakobinusok ellen, mint néhány nagy költőkortársa (Csokonai, Virág) költészetében – a 10-es évek fordulójára körül felismeri törekvéseink szelmalomharc-jellegét s ez fojtja bele a hazafias ódák nagy műfaját.

Irodalomszemlélete szempontjából nagyon érdekes és árulkodó az a vita, melyet még 1810. márciusi pesti utazása és Kazinczynak az „összövegek”-ről írott bírálatát tartalmazó levelének megismerése előtt folytatott a széphalmi mesterrel s ekkor már tegeződő barátal. Kazinczy régen dolgozik egy irodalmi tárgyú költői episztolán, melyet először Cserey Farkas barátjának szánt, de éppen amiatt, hogy ennyire irodalmi témájú lett, végül is nem neki, hanem ifjú költő-barátjának, Berzsenyinek címzi és küldi el. Berzsenyi épp hálás köszönetét fogalmazza 1810. febr. 25-i levelében, amikor a Kazinczy által megkorrigált episztola új szövegét megkapja Kis Jánostól. Kazinczy a korrekción átesett

episztolájáról előző levelében értesítette Berzsenyit, azzal a kéréssel, hogy az „Októberi exemplárt”, vagyis az előző változatot megégesse. Berzsenyi így reagál: „Ez órában veszem Sopronból Epistoládat. Általnézván változtatásaidat, látám, hogy amitől oly igen féltém, megtörtént: a nagy Kazinczyt a kis Schulmann megíátszodta! meggyőzte! — Verdammt Schulmann! — Mely kár, ha a *Wesselényihez* szóló epistolában is ilyen változtatások estek. — Barátom! ezen remekekben én Téged úgy néztelek, mint a pulyák korlátjait tapodó, saját ösvényén fellengő, szabad, büszke Pindárt. S valóban, ez a kevély felemelkedés, ez a nemes önérzés tette lelkedet alkalmassá ezen szépségeknek előhozására, melyekhez hasonlókat én még nem ismérek; melyekhez Kisnek Epistolája nem egyéb, mint búcsúztató. S gondolod-e, hogy ily nagy órának szüleményét változtatni, szépíteni lehetne?”

Ha Berzsenyi tudta volna, hogy ez az episztola eredetileg nem is neki készült, lehet, hogy kevésbé háborodott volna fel. Mint ahogy lehiggadva, másnap már önmaga is új levelet írt Kazinczynak, enyhítve ítéletét s taglalva az új szövegrészek azóta felismert szépségeit is, előző levele sértő élet tompítani akarván. Kazinczyhoz szerencsére a két levél egyszerre érkezett meg s ezt tudomásul is vette, mégis megereszített néhány fullánkos megjegyzést az előző levélre, mely Kazinczy vágyával ellentétben nem a régi szöveg megsemmisítését ígerte: „Kazinczy! Te engem a Te dicsőségednek részesévé koronáztál, — Te engem szeretsz! Én a Te lelkednek legelső, legtisztább s legszentebb ömleményét az én maradékaimnak elteszem, és a hazának bemutatom, ezen korcsos coppiát pedig megkérdelhetetlenül elégetem.”

Első igazi összeütközésük két eltérő irodalomszemlélet összeütközése. Berzsenyi levelének szövege két korábbi, verseiből levont állításunkat igazolja. Az egyik a Kazinczynak szóló Ajánlást Berzsenyi rejtett, pontosabban az ünnepelt költőtársba belévetített ars poeticájaként értelmezte, megállapítva, hogy a Kazinczyval való levélbeli alaposabb megismerkedés is hozzájárult ahhoz, hogy az eredeti költemény Kazinczyt pindaroszi típusú költőként láttató kezdő strófája a végső alakban a vers második strófájává degradálódjék. A másik pedig az A magyarokhoz I. (Romlásnak indult . . .) szövegváltozatainak történetéből azt a tanulságot vonta le, hogy Berzsenyi az alkotás ihletett pillanatát igen nagyra becsülő s ezért lényegibb korrekciókkal szembeszegülő költőtípus volt. Ezt a magatartását ez az éles hangú, elragadtatott fogalmazású levélrészlet maximálisan igazolja.

Ezután magától értetődő, hogy milyen jelentőségű lesz kettőjük kapcsolatában s Berzsenyi irodalomszemléletének változásaiban is 1810. márciusi pesti útja s megismerkedése egyrészt Kazinczy levelével, mely bírálatait és javítási, ill. elhagyási javaslatait tartalmazta, másrészt a mester pesti triászával és Kölcseyvel. Szemere beszámoló levele²⁰ Kazinczynak megírja, hogy Berzsenyi első reagálása meglehetősen ellenkező volt, sokat vizsgálta és értelmezte az egyes kifogásokat az ifjakkal s korántsem lelkes egyetértéssel. S hazatérve, Kazinczyt is aggasztó hosszas hallgatásba burkolózott. Szemere levelének irodalomszemléletileg értékesíthető elemeit is érdemes szemügyre venni. Megtudhatjuk belőle, hogy Kazinczy megjegyzései közül azok estek leginkább zokon neki, melyek dunántúli nyelvjárási szavait illették. Már találkozásuk előtt megveszi Schiller, Plutarch, Matthisson és Montesquieu műveit, de nem itt találkozik velük; Schillerről már kialakult véleménye van, melyet később is visszhangoz: „. . . az ész benne szép gyönyörűséget lél, de hidegen marad szívem magas repüléte mellett.” Schillerrel összevetve Kotzebue inkább szívéhez szól, s ebben bizony nem értenek vele egyet Kazinczy ifjú hívei. Bihari muzsikájért rajong az egykori első táncos, egyáltalában a zene és tánc nemzeti karaktere mindig foglalkoztatja (ld. A Táncok stb.) Végül megveszi Schaller esztétikáját is (amelyről szak-

irodalmunk eddig semmit sem tud). Hibás görög kiejtése Kölcsy megmosolyogtatja. Egészében véve 1810-ben is, két évvel későbbi pesti tartózkodása alkalmával is elég különös benyomást gyakorol új barátaira; Szemere beszámolóján érzik, hogy mennyire csodálja zsenijét és művészetét s mily nehezen tudja ezt összeegyeztetni nehézkes, vidékies megjelenésével, viselkedése stílusával és egyik-másik ítéletével.

Pesti útja utáni első levelében (1810. ápr. 8.) megköszöni Kazinczy jegyzéseit és változtatásait s megígéri: „Használni fogom azokat, valamint csak ízlésem és poézisom természetem megengedheti.” Valóban hasznosított is belőle sokat, s ez volt Kazinczy egyik legnagyobb diadala: rábírta a korrekció ellen – mint láttuk – elvileg is rugódozó Berzsenyit a korrigálásra. De ez a korrigálás – amennyiben a kronológia nehézségei ezt a megállapítást megengedik – nem történt Berzsenyi saját, idealizálóbbról és modern klasszicista fejlődési tendenciái ellenére s az elfogadott javítások többnyire használtak a művek esztétikai értékének. A dunántúli nyelvjárási szavak és ejtés kérdésében azonban Berzsenyi nem engedett, sőt rövidesen (1811. febr. 15.) vitát is kezdett Kazinczyval a dunaiság-tiszaiság kérdésében. Szociológiailag, nemzeti és osztályérvekkel, de történelmi argumentumokkal is védi a dunai nyelvjárási értékeit, azt állítva, hogy egyrészt a Dunántúl történelmileg előkelőbb (itt éltek az uralkodók, városiasabb, magyarabb), másrészt nem oly gazdag nyelvünk, hogy gazdagításának a legkisebb forrását is el kellene zárni. Kazinczy ekkoriban, a nyugatos nyelvújítás teljes kibontakozásának idején inkább a nyugati fejlettebb irodalmak mintájára akarta gazdagítani nyelvünket s a nyelvjárási forrásokkal szemben inkább mozgalmat más arcúlatát, a standardizálást, egységesítést követelményét érvényesítette. Talán Szemere beszámolólevelének hatására kissé lekezelő, kioktató gesztussal nem megy bele a vitába Berzsenyivel, hanem meglehetősen tekintélyi hangnemben kijelenti: „... az író nyelve nem a dunai, nem a tiszai, hanem a magyar *Schriftsprache*. Nem szabad máson írni...” (1811. márc. 8.) Ezzel azonban csak a vita lehetőségét zárta le a maga részéről, a kérdést aligha oldotta meg megnyugtatóan. A magyar *Schriftsprache* problémája volt ugyanis a fő vitakérdés a nyelvújítás korának táborai között s a katolikus ill. dunántúli ortológia legfőbb elméleti művei (Versegly Tiszta magyarsága, Pápay A magyar irodalmi nyelv eszmérete) egyaránt nem nyelvjárási, hanem a quintilianusi *consuetudo eruditum* (a műveltek egyetértése), vagyis a művelt köznyelv és az iskolák nyelve akarta építeni az irodalmi nyelvet (természetesen ahol magyar nyelven is folyt az oktatás); irodalmi nyelvünk egységesülésének folyamatában pedig – mint kitűnő nyelvtudásaink tisztázták – történelmi körülmények miatt valóban döntő szerephez jutott az északeleti, vagy ha úgy tetszik, tiszai nyelvjárási. Ezért vitakészséget a másik fél részéről nem találván, Berzsenyi nem egészen jogtalanul zárja le a maga részéről így a vitát: „Igen. De mi a *Schriftsprache*? – Kétségkívül nem egyéb, mint a grammatikai *igazságnak*, célos *okosságnak* és *ízlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és desztillált magyar nyelv. Ennek hazája tehát a tanulószoba, provinciái pedig a Duna, Tisza, Erdély stb. Ezek közül akármelyikhez ragaszkodni, az igazság, okosság és ízlés világos parancsolatja nélkül – *provincializmus*...” A pillanatnyi korszerűség, a standardizálás sürgető feladata Kazinczyt igazolta, de a következő évtizedek magyar irodalmi nyelvének fejlődése egyre inkább Berzsenyi felfogása szerint alakult.

Berzsenyi később is ragaszkodott dunántúliasságához. Nagyon rossznéven vette Helmezy önkényes belejavításait versei szövegébe. Egyébként azonban az önérzet és a kisebbségi érzés sajátos keverékével nemcsak fogadja, hanem sürgeti is a bírálatokat, s a jóindulatúak tanácsait részben meg is fogadja (pl. Petz névtelen bécsi recenzióját).²¹

21. Petz Leopold bírálata a bécsi *Allgemeine Zeitung* 1815. május 15-i számában jelent meg.

Elgondolkodik ő még a nem jóindulatú bírálatokon is, mint a Mondolat és az Antimondolat stílusparódiáin. Egyébként egyikkel sem tudja azonosítani magát. 1815. dec. 3-i levelében azt írja Kazinczynak, hogy: „Láttam az Antimondolatot is. Csudálom, hogy Szemere a kámpoló gyermeket visszakámpolja. Azt dorgálással vagy hallgatással kellett volna büntetni. A debreceni poézis és grammatica alkalmasint meg van gúnyolva, de Bohógi-nak több kellett volna. Meg kellett volna azt a publikumnak nemcsak mondani, de mutatni is, hogy Bohógi a sok igaz közé sok nem igazat is zavart, s következőképpen vagy bolond, hogy azokat meg nem tudta választani, vagy gazember, hogy tudva összekeverte; meg kellett volna azt mutatni, hogy az ő satyrája csak olyan, mint midőn a bolondozók a Miatyánkhoz a cigány imádságot keverik; meg kellett volna azt mutatni, hogy aki a literatort mocskolja, vét a literatura ellen, vét maga ellen és az egész emberiség ellen.” Figyelemre méltó, hogy a Mondolat sok igazságát is elismeri; utolsó mondatában viszont ugyanaz az írói öntudat jelentkezik, mely majd fellobban Kölcsey bírálatára. Érdekes, hogy Kazinczy levelezésére emlékeztető módon ugyanaz nap Döbrentéinek is ír egy levelet, melyben szóról szóra ugyanazt írja sorokon keresztül, mint Kazinczynak; de az utolsó tagmondat még részletesebben fejti ki azt az álláspontját, mely a Kölcsey elleni Antirecenzióban és észrevételekben is fel fog tűnni: „... hogyha mind helyeset mondott volna is, mivel azt gorombán, személysértve mondta, és a minden esetben kémélést érdemlő írókat és azáltal a literatúrát is mocskolta, tehát vétett a literatura ellen s következőképpen hazája ellen és maga ellen is.” Ezekben a levelekben még csak a barátját, Kazinczyt ért személysértés ellen tör ki, mégis ugyanazok az érvek hangzanak el, mint később saját védelmében. Elvi alapját pedig az irodalom nemzeti jelentőségéről és az író szakrális, „áldozópap”-i (Jámborság és középszer), vagyis lényegében pindaroszi-kultikus jellegű, bár szekularizálódott funkciójáról vallott felfogásában kell keresni. Ez az alapja zsenikultuszának, s ez, mint ahogy Kölcsey később jól látta, a zseni „praetendált sérthetetlensége”-nek hite lobbant fel később benne, nem valamilyen földesúri-nemesi becsület- és személyi szabadság-fogalom, mint Kisfaludy Sándor esetében.

Ehhez az önmaga állította mércéhez érzi magát is egyre inkább alkalmatlannak; Kazinczynak is beszél elhűlésről, munkátlanságról, de Döbrentéinek már 1814. jan. 5-én így ír: „A poézisről én valóban lemondtam, mert érzem, hogy helyzetemmel egészen ellenkező. A poézishoz egész lélek kell. Én mint gazda s négy gyermek apja, érzéseimnek magamat egészen soha által nem adhatom...” Helmeceynek 1814. máj. 30-án: „... nincs rutabb teremtmény, mint a poéta, ha csak poéta, s mellette nem filozófus is.” S egyik leg-szebb levelében, a Dukai Takáts Juditnak 1814. júl. 5-én írottban: „... a poétának szép-nél, nagynál egyebet mondani nem szabad. A poézis nem egyéb, mint lelki muzsika. A szép muzsika gyönyörködtet, a rossz pedig boszont: így a vers is. A muzsikának, a dorombtól fogva Haydn Koncertjéig számtalan nemei vagynak; így a poézisnak is, a konyhadaloktól fogva Pindarus Hymnusáig. Az a kérdés tehát, hogy dorombolni akar-e a poéta, vagy lantolni? Ha lantolni akar, oly tárgyakat válasszon, melyek a lanthoz illenek, egyéberánt Pindarus lantján is csak konyhadalokat fog pengetni.”

Ily fennkölt irodalomfelfogással illik össze az az értékrend, melyet a kor esztétikai irodalmában gyakran pertraktált három kategória, a regula, ízlés és zseni közt állít: „Sok-szor kénytelenek vagyunk hol egyik, hol a másik regula ellen véteni. Az ily esetben az ízlésnek kell választani, és tudni, melyik regulát szeghetjük meg a Szépnek legkisebb sérel-mével. A theoria szab regulákat, az ízlés pedig kifogásokat formál. — Az ízlés a mester, a theoria csak ennek tanítványa.” (Helmecezi Mihálynak, 1815. jún.) „Azt nem szükség mondanom, hogy az én javallatim nem parancsolatok, hanem szabadságában áll Uram Ecsémnek azokat tetszése szerint elfogadni, vagy elvetni. Én csak ízlésemet mondom ki. Az ízlésnek pedig homályosok törvényei, hogy azokat többnyire csak az értheti, aki azokat szabja.” (Bárány Boldizsárnak, 1817. febr. 1.)

Ez a két idézet is modernebb tájékozódást mutat a felvilágosodás korának esztétikai irányzatai között. A régies klasszicizmussal szemben, mely az elmélet szabályai által vezette az ízlést és az alkotót is, itt az ízlés törvényeit, melyek homályosak, az alkotó szabja meg; viszont az ízlés csak azt döntheti el, hogy mely szabályok ellen véthetünk a szépség sérelme nélkül, de nem vet el korlátlanul minden szabályt. Itt tehát egy modernbb klasszicizmus körvonalai rajzolódnak ki.

Kora irodalmi frontjai között elfoglalt helyzetére utaltunk már a Döbrentei-epistola és egy Kazinczy-levél kapcsán. Még világosabban fejezi ezt ki első reagálása a Mondolatra: „...minthogy bolondságai közé sok igazságokat is kevert, méltó lesz azt megrostálni, nehogy az arany a salakkal elvetessék.” (Helmeicznek 1814. máj. 15.) Később, megismerve Kazinczy fájalmát, mint láttuk, rosszabb véleménye lesz a Mondolatról, de a túlzó nyelvújítás elleni támadását továbbra is elfogadja. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a korszak jelentős íróiról vallott nézeteiben ne közeledjék igen erősen a kazinczyánus felfogáshoz. Erre vonatkozólag a legtöbbit a Dukai Takáts Judit-hoz írott levele mond: „Kisfaludyt, Csokonait sohasem ajánlottam, s nem is ajánlom. Kisfaludy nagy poéta, kivált a *Kesergő Szerelmében* nagy szépségek vannak, de az utóbbi munkáiban egészen leszállítá hurjait, s általában az ő virágai közé szemetjeit is felszedte (mintha az ember Kölcsey Berzsenyi-bírálatát olvasná. Cs. L.), s következképpen ötle csak az tanulhat bátran, aki a gyöngyöt a gatzól tökéletesen meg tudja különböztetni. Csokonai pedig, ámbár szép, eredeti gondolatjai vannak, de az ízlésre nézve nagy Rontó Pál. Mindenek felett tehát arra kérem kedves Barátnémat, hogy a Himfy követését hagyja el, mert az a sok himfys dal és ének nem szülhet egyebet, mint szószaporítást és üres hangicsálást, mely a poétának legszenvedhetetlenebb hibája. Ki tudna minden csekélysegről annyi énekeket és dalokat írni, mint Kisfaludy a szerelemről, mely a poézisnak leggazdagabb, legtermékenyebb matériája. A versben egy szükségtelen szónak sem szabad lenni, annyi-val inkább szükségtelen daloknak és énekeknek. Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy a kicsiny és szűk matériáról sokat írasson, hanem hogy a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat minden lehetséges rövidséggel s tömörséggel adja ki, mint a trombita az összeszorított hangot; mert csak így hat szívre, és ez a poézis.” Berzsenyi itt saját ars poeticáját fogalmazza meg s nagy kortársait ennek az eszménynek a mércéjén ítéli meg. Csokonairól, ha lehet, még sommásabban ítél, mint Kölcsey, Kisfaludyról rosszabb a véleménye mint Kölcseynek, s legalább olyan rossz, mint Kazinczy-nak. Véleményük csak abban tér el, hogy Kazinczy a Boldog szerelmet becsülte többre, míg Berzsenyi, az utókor véleményét előlegezve, a *Kesergő Szerelmet*. A szószaporítást és a fölösleges, gyöngye dalokat még Kölcseyre emlékeztető élle bírálja; nagyon rokon műhelyben születtek gondolataik. Még meglepőbb ez a rokonság, amikor ezt a mércét saját verseire is alkalmazza. Takácsi Horváth Jánosnak írt 1816. nov. 10-i levelében azt üzeni a címzetten keresztül egy német barátjának, Wimmernek, aki a költő verseit kezdte fordítani németre: „...hogy csak a jobbakat fordítsa. Mert sok gyermekkor-i darabjaim vannak, melyekkel a kényes németek előtt kevés becsületet szerez magának és nekem.” Így vélekedik azokról a versekről, melyek miatt később oly lelkesen magyarázkodik Kölcseyvel szemben. Bárány Boldizsárnak pedig, már említett levelében, Kazinczyhoz méltó tanácsot ad: „Jó verset írni nagy munkát, nagy erőlködést kíván. Aki egy ódán hétszámra dolgozni nem tud, az poéta sohasem lesz. Amely vers hamar készül, rövid életű az, mint a Varga Péter bocskora. *Nonum prematur in annum*, azt mondja Horác, ha jó akar lenni a vers, mert aki *stans pede in uno* önti a verseket, az nevétségessé teszi magát az okos előtt. Uram Ecsém munkáiból igen szép tudomány és szerencsés talentum látszik ki, csak a törlést ne restelje, bizonyosan eléri azt a szép célt, melyet csak a sebb lelkek érhetnek el.” Szentmiklóssy Alajosnak pedig 1814. okt.-ben Horatius tanulmányozását

ajánlja s „...minthogy a legnagyobb genie-nek hasznos s szükséges is néha az útmutatás, szerezd meg magadnak ezen könyvet: Paul Friedrich Nitsch: *Vorlesungen über die Oden des Horaz*. Ennek én igen sokat köszönhetek, noha midőn ezt megkaptam, már akkor Horácnak minden szebb ódáját könyv nélkül tudtam.”

Mindebből az derül ki, hogy az 1810-es években Berzsenyi sokat közeledett a modern klasszicizmus Kazinczy-féle változatához és sokat tanult, olvasott, viszonylag korszerű esztétikai tájékozottságra vallanak levelei. Fölöttébb kétséges és mítoszeremtő hajlamának rovására írható tehát ama megjegyzésének igazsága, mellyel Kazinczynak mentegeti magát „hagymázás antirecenziója” után: „Elgondolhatod, mely óriási munka volt nékem, zavart fővel, dühödt szívvél s minden könyv nélkül esztétikázni, holott Rájnis Kalauzán kívül sem esztétikát, sem poétikát soha nem olvastam.”²² De Rájnis hatása is kimutatható, ha nem is a Kalauzé, hanem a Batsányival Milton-vitáját folytató Toldalék szerzőjéé, a Bárányhoz írt levélben: „...poétai képeket Milton balgatagságaiból kölcsönözni nem kell, eleget találunk a régieknél, kik a poézisnak örökös mesterei maradnak. Kivált a régi mitológiát Miltonéval keverni éppen nem szabad.”

Összegezve azokat a tanulságokat, melyeket Berzsenyinek az 1808 és 1817 közötti szakaszáról s annak irodalomszemléletéről megállapíthatunk, az előző korszak verseiben és a művekben foglalt implicit irodalomszemléletében gyanítható modernséghez viszonyítva e korszak művészetében és irodalomszemléletében egyaránt a korszerűségtől való bizonyos elmaradásra, visszalépésre utal. 1808 utáni verseinek műfaji arányaiban és tartalmaiban kétségtelen ez a visszalépés. Irodalmi tudatában bonyolultabb a képzet; egészen modernnek mondható elemek keverednek nagyon hagyományosan klasszicista felfogást mutató mozzanatokkal. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy ez az elegy jellemző a fejlettebb irodalmak neoklasszicista tendenciáira is, hisz a magától értetődő s ezért előfeltételnek vett zsenikultusz másutt is természetesen olvad össze a klasszikus minták, a műfaji normák, sőt gyakran még a regulák megbecsülésével is. Kölcsey a maga erősen kazinczyánus gesztusaival gyakorlatilag ehhez nagyon hasonló elméleti alapállásból, legfeljebb valamivel nagyobb felkészültséggel fogja kimondani a maga ítéletét Berzsenyi költészetéről; talán épp ezért lesz olyan megrendítő a hatása a költőre.

Lajos Csetri

DIE LITERATURBETRACHTUNG BERZSENYIS BIS 1817

Daniel Berzsenyi war zweifelsohne der bedeutendste ungarische Dichter in den ersten zwei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. Die vorliegende Studie stellt die Entwicklung seiner Literaturbetrachtung bis 1817 dar, d.h. bis zum Jahr, als Kölcsey seine berühmte Berzsenyi-Rezension veröffentlichte, die den Dichter zur Antwort und zugleich zum Verfassen einer Reihe von literaturästhetischen Aufsätzen veranlaßte. Bis 1817 hat nämlich Berzsenyi seine poetischen Ansichten kaum schriftlich artikuliert. Vor 1808 können wir nur aus der Erfassung seine Gedichte auf eine immanente „Poetik“ schließen, welche Werke sich jedoch chronologisch nicht einordnen lassen. Zwischen 1808–1817 zeugen auch seine Briefe von poetologischen Überlegungen. Die Studie sieht die grundlegende Eigenart der ersten, bis 1808 dauernden Periode darin, daß sich Berzsenyi in diesen Jahren der orphisch-idealistischen Strömung in der Vates-Lyrik eines Pindars oder Horaz' anschließt, zur gleichen Zeit jedoch auch die heiligste Überzeugung der Weimarer Klassik und der frühen romantischen Generation teilt, daß die ästhetische Bewußtseinsform die wirklichen, ewigen Werte schafft, sie steht an der Spitze der Hierarchie der Bewußtseinsformen. In der Lyrik dieser Jahre lassen sich jedoch auch Spuren der Subjektivisierung bzw. der Erschütterung der großen, objektiven Werte

22. 1820. december 13. *Kaz. Lev. XVII.* 301.

erkennen, woher sich sein zeitgemäßes (d.h. modernes) Lebensgefühl und der elegische Grundton seiner klassischen Oden resultieren. Nach 1808, unter dem Einfluß von Kazinczy, können wir in seiner Literaturbetrachtung Merkmale des zunehmenden aufklärerischen Dranges nach dem „utile“ feststellen, auch seine bevorzugten Gattungen verschieben sich in die Richtung der Didaktik, seine ganze Philosophie wird vom Horaz'schen Mittelmaß und dem „common sense“ der englischen Aufklärung beeinflusst. Es scheint also, daß es in seiner Literaturbetrachtung, die infolge der modernen Ansichten der klassischen deutschen Literatur in diese Hinsicht auf einem zeitgemäßen Niveau stand, ein gewisser Rücktritt stattgefunden hat.